

הזרת המוכר: גישה ללמידה מרחיבת משמעות

ד"ר אמנון גלסנר*

הזרת המוכר: מעולם האומנות לעולם הלמידה

שקלובסקי, פורמליסט רוסי, טבע את המונחים "הזרה" (defamiliarization), "דה-אוטומטיזציה" ו"הזרת המוכר" (להפוך את מה שמוכר לזר) (Metzger, 2011; Miall & Kuiken, 1994); כדי להדגיש את תפקיד האמנות ברענון, יצירה, העמקה והרחבה של משמעות המציאות המוכרת. ההתבוננות ביצירה (שיר, ציור, סיפור או פסל) מאפשרת "לגלות" את היצירה והנושאים המשתקפים בה בדרך אחרת מאלו שהבנו ופענחנו אותה בעבר. התבוננות בציור שמופיע בו ים שהוא שונה מתפיסת הים המוכר לצופה או האזנה לשיר על ים יכולים לשנות את המשמעות של המונח "ים" לקורא או לצופה. הרגל חושי (habituation) יוצר אצל האדם תפיסה אוטומטית של המוכר, וזה גורם לו קהות חושים ותחושת מונוטוניות. כך, למשל מתרחש כשנוהגים בכביש מהיר וישר בלילה או כאשר הנוף חד-גוני - הנהג עלול להירדם. שהייה ממושכת בחדר שכולו צבוע לבן עלולה לגרום אובדן איטי של חדות החושים. הזרה מאפשרת לאדם להיפרד מהתפיסה האוטומטית ומהטיות קוגניטיביות (biases) או דפוסים מוטעים שבנה. בכל קריאה או חשיפה אחרת ליצירת אומנות האדם יוצר משמעויות חדשות וזוכה בנקודות מבט חדשות על המוכר, ובכלל זה מגלה עומק חדש ומרחב שונה (Gardner, 2016). תהליך זה מלווה בחדוות גילוי מחדש. חוויה זו מוכרת למשל לאנשים הקוראים את אותו ספר או נחשפים לאותה יצירה כמה פעמים בתקופות חיים שונות. הקריאה, הצפייה וההאזנה מחדש ליצירות יכולות להביא להבנה חדשה, רבת-רבידים. שקלובסקי (Shklovsky, 1917) מציע לכך מטפורה: האומנות מיועדת להחזיר לאבן את אבניותה ולאפשר לנו לשמוע את רחש הגלים לאחר שהפסקנו להתייחס אליו מכורח ההרגל. הציור הראליסטי, זה המנסה לחקות את תמונת המציאות, ממעט להציע נקודות מבט חדשות ואחרות על הנושא המצויר בהשוואה לזרמים מאוחרים יותר, ובהם האימפרסיוניזם, האקספרסיוניזם, הקוביזם, הסוראליזם והאומנות המופשטת. אפשר לומר אפוא שהזרה מאפשרת לאדם ליצור דיאלוג פתוח ומתמשך עם מה שהוא נמצא אתו במגע - יצירת אומנות, אדם אחר, טקסט נלמד, תופעה או תאוריה, ולכן היא חשובה לתהליכי למידה שמטרתם הרחבת והעמקת מעגלי ההבנה והידע על הנלמד.

הזרת המוכר בלמידה

אחת ממטרות הלמידה היא אימוץ של מגוון נקודות מבט על חומר הלימוד. יש לכך כמה סיבות: (א) להרחיב את מה שכבר נלמד והובן, להעמיק את ההבנה, להעשיר את התודעה או לשנותה; (ב) להגדיל את יכולת החשיבה היצירתית ומכאן גם את מגוון היכולות להתמודד עם בעיות ועם סוגיות.

הזרת המוכר יכולה לקדם חשיבה יצירתית בלמידה. משימה לדוגמה: לכתוב את הסיפור המוכר "כיפה אדומה" מנקודת מבטו של הזאב, הצייד, הסבתא או אביה של כיפה אדומה - דמות שאינה

מוזכרת כלל בסיפור, ואף מנקודת מבטה של הכיפה האדומה שעל ראש הילדה. דוגמה אחרת: חשיפת נקודת מבטו של גור סנאים שהוריו עולים לתיבה של נוח (זוגות-זוגות).¹ חשיבה יצירתית ממין זה עשויה להביא את הלומד להתבונן אחרת על הנלמד, או למצוא פתרונות שונים ואחרים מאלו שהוא מורגל בהם.

הזרה באה לידי ביטוי גם בתהליכי חקר שמתגלה בהם נדבך חדש של ידע דרך נקודות מבט אחרות. למשל, תלמיד החוקר את שורשי משפחתו מגלה מחדש את קרובי המשפחה המוכרים דרך הקשבה לסיפור חייהם. בחקר של תופעות או תאוריות מדעיות (בכל תחומי המדע), תהליך הזרה מאפשר לבחון אותן מחדש, מנקודות מבט חדשות. גילויים כאלו עשויים להיות מלווים בתחושת פליאה והפתעה, רגשות המגבירים את ההנאה מהלמידה.

בהתנסויות בהוראה המשתמשת בהזרת המוכר זוהו ארבעה רבדים עיקריים של פעילות הזרה: התבוננות ושאלות שאלות, התנסות וייצוג חלופי של ידע.

להתבונן ולשאול שאלות - לצאת מהגשטאלט

כדי להגיע להתבוננות "אחרת" יש להיחלץ מהגשטאלט (התבנית) בתפיסת המציאות שלנו. על פי התבנית האדם נוטה להתמקד בדמות שבציור ולהתעלם מהרקע או שהוא נוטה גם לתפוס קודם את השלם ורק אחר כך להתמקד בפרטים המרכיבים אותו (זכאי, 2002). האחיזה בתבניות אלו היא מנגנון הישרדותי אוטומטי, היכול להגן עלינו מפני סכנה מידית. כיוון שתהליכי למידה אינם מתרחשים במצב הדורש הישרדות, אפשר להעמיק את הלמידה ולשנות את משמעות הנלמד באמצעות התבוננות ברקע ובפרטים הקטנים המרכיבים את תמונת המציאות של הנלמד. אפשר לשאול, למשל: מה בכל זאת נמצא ברקע? לאילו פרטים קטנים לא שמים לב? שאלות מסוג זה מזמינות את התלמיד לאמץ נקודת מבט שלא הייתה ברשותו בשעה שנחשף לראשונה לסיפור, לתופעה, לטקסט או לרעיון תיאורטי.

הנה כמה דוגמאות לשאלות ששאלתן יכולה להציע התבוננות אחרת, הזרה:

- מה היה קורה אם...? (what if) (Munroe, 2011). למשל, שאלה מדעית: מה היה קורה אילו תנועת כדור הארץ סביב צירו הייתה נעצרת בבת אחת?
- איך אפשר להבין את זה (את הסיפור ההיסטורי, את המקאמה, את תופעת הטבע ועוד) בצורה אחרת?
- מה אפשר לעשות בזה? איך אפשר להשתמש בזה? מה אפשר ללמוד עוד על הנושא?
- מה אפשר לשאול על זה?

The other side of the story: <https://www.youtube.com/watch?v=RXQc4jceBq0> 1

* ד"ר אמנון גלסנר - מרצה בכיר, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי.

מקורות

- זכאי, ד' (2002). הגשטאלט. בתוך פסיכולוגיה קוגניטיבית (כרך ג', עמ' 238-232). האוניברסיטה הפתוחה. תל-אביב
- Gardner, D. L. (2016). Rereading as a mechanism of defamiliarization in Proust. *Poetics Today*, 37(1), 55–105.
- Glassner, A., & Zoran-Eran, Y. (2015). Place Based Learning: Action learning in MA program for educational practitioners. *Action Learning: Research and Practice*, 13(1), 23–37.
- Metzger, J. (2011). Strange spaces: A rationale for bringing art and artists into the planning process. *Planning Theory*, 10(3), 213–238.
- Miall, D. S., & Kuiken, D. (1994). Foregrounding, defamiliarization, and affect: Response to literary stories. *Poetics*, 22, 389–407.
- Munroe, R. (2011). *What if? serious scientific answers to absurd hypothetical questions*. London: John Murray.
- Shklovsky, V. (1917). Art as technique. In Lee T. Lemon & Marion J. Reis (ed. & trans.), *Russian formalist criticism: Four essays* (pp. 3–24). Lincoln: University of Nebraska Press.

להתבונן מנקודות מבט של תחומי דעת, של תפקידים ואחרים

התבוננות אחרת יכולה להתבטא ב"החלפת משקפיים" וב"כניסה לנעליים של אדם אחר". למשל, בלמידה מבוססת מקום (Glassner & Eran Zoran, 2015), קבוצות קטנות של סטודנטים מוזמנות להתבונן במקום שהם בחרו ללמוד עליו ממגוון נקודות מבט תחומיות (דיסציפלינריות). אפשר, למשל, להתבונן בוואדי, ברחוב או בפארק מנקודות מבט של גאוגרף, מתמטיקאי, מהנדס, ביולוג, זואולוג, כימאי, סוציולוג או אומן. אדם המתבונן מנקודת המבט של הגאוגרף ינסה לזהות תצורות נוף גאוגרפיות, ואילו מתמטיקאי ינסה לזהות יחסים מתמטיים, סטטיסטיקה או צורות גאומטריות. התבוננות ממגוון נקודות מבט מרחיבה את המשמעות של המקום. אפשר לבחון מקום גם מנקודת מבט של אינטרס או תפקיד: איש שימור הסביבה, בעל עסקים, ראש עירייה, תושב המקום ועוד. כל נקודת מבט מרחיבה את תפיסת המקום.

להתנסות

התנסויות יכולות להפוך את המוכר לזר. כשתלמיד מתנסה בתפקיד של מלמד, הוא עשוי להפוך את מה שמוכר לו על נושא מסוים לזר כי הוא צריך לחשוב גם על איך ללמד אותו. כך הוא עשוי לגלות תובנות חדשות. תלמידים המחברים בעצמם תרגילים כתרגול לנושא שלמדו יכולים להבין את הנושא בדרך נוספת לאלו שרק פתרו תרגילים שניתנו להם. אדם המבקר באתר מסוים (למשל אתר היסטורי או גאוגרפי) וחווה אותו דרך מגוון חושי נחשף באופן שונה מאשר היה נחשף למידע אם היה מסתפק בקריאה, שמיעה או צפייה בסרט על המקום.

לייצג ולהציג אחרת

ייצוג ידע והצגתו במגוון דרכים עשויים לסייע להרחיב את משמעותו. ייצוג כזה יכול להתבטא, למשל ביצירה המציעה ייצוג אחר של מציאות ובהצגה המעוררת את הצופה לחשוב מחדש, להתרגש ולהסתקרן. בהקשר של למידה, בשנים האחרונות מתחרים תלמידי תואר שלישי במדעים ביניהם בהצגת נושא המחקר שלהם באמצעות כוראוגרפיה ורקדנים ("לרקוד את הדוקטורט שלך"). ג'ון בוהנון, מדען בפיזיקה, המחיש באמצעות ריקוד את ממצאיו-תופעה מסוימת המתרחשת בחלקיקים כתגובה להקרנה של קרני לייזר? לדבריו, ההמחשה באמצעות ריקוד עוררה נקודות מבט חדשות לממצא שלו, וכך התעוררו בו תובנות חדשות. בדומה לכך, אפשר לייצג יצירה ספרותית באמצעות פיסול או ציור כדרך להזרתה; להלחין עיקרון פיזיקלי (כמו תדירות); לייצג תאוריה חברתית או כלכלית מוכרת בעזרת מיצג אומנותי או יצירה קולנועית. כך, סטודנטית בחרה לבטא את המונח המתמטי "פרבולה" בציורים שצייירה והציגה בתערוכה (הוצג בבית הספר היי טק היי בסאן דייגו). ייצוגים שונים של ידע עשויים לעשות הזרה לנושאים המוצגים ולהרחיב ולהעמיק את משמעותם.